

Людмила Белова,

головний бібліотекар науково-дослідного відділу рукописів,
Бібліотека Російської академії наук

Биржевая линия, д. 1, Санкт-Петербург, 199034, Російська Федерація
e-mail: belovalb@list.ru
тел.: 8(812)328-08-81

**НЕВІДОМЕ АРКУШЕВЕ ВИДАННЯ
ДРУКАРНІ ЛЬВІВСЬКОГО УСПЕНСЬКОГО БРАТСТВА***

У статті йдеться про невідоме в бібліографії аркушеве видання Львівського братства 1616 р. Воно було виявлене в рукописному Псалтирі з тлумаченням 10-х років XVII ст., що зберігається у відділі рукописів Бібліотеки Російської Академії наук. Видання є настінним листом із зображенням трьох святих: Василя Великого, Іоанна Златоуста і Григорія Богослова. Гравюри використані в рукописі як ілюстрації. Крім гравюр у рукописі вміщено дві мініатюри із зображенням Максима Грека (з німбом) і царя Давида з ковчегом Заповіту та сувоєм.

Ключові слова: гравюра, настінний друкований лист, Львівське Ставропігійське братство, Псалтир з тлумаченням.

Дослідники друкованої книги, які, як правило, працюють безпосередньо зі стародруківаними фондами спеціалізованих відділів, нечасто залучають до роботи матеріали рукописних фондів, де разом з рукописними книгами інколи зберігаються й друковані як окремі одиниці зберігання, а також у складі рукописних збірників. Серед них можна віднайти невідомі досі видання і гравюри.

З XVII ст. для оформлення рукописів використовувалися не тільки гравіровані заставки-рамки і заставки, які спеціально друкувалися для оздоблення рукописних книг, але й гравюри, заставки, кінцівки та ініціали, вирізані з друкованих видань. Саме серед таких матеріалів у відділі рукописів Бібліотеки Російської академії наук (БАН) було виявлено невідоме в бібліографії видання друкарні Львівського Успенського братства. В одному з рукописів збірки Поточних надходжень, – у Псалтирі з тлумаченням 10–20-х рр. XVII ст. (Тек. пост. 395), – вміщено три гравюри із зображеннями Василя Великого (арк. 25 зв.), Іоанна Златоуста (арк. 249 зв.) і Григорія Богослова (арк. 676 зв.) та з текстами тропарів і кондаків під зображеннями. Гравюри наклеєні на чисті аркуші рукопису. З'єднані разом, вони

* Переклад на українську мову Ю. Шустова, доцента Російського державного гуманітарного університету.

© Белова Л., 2019

утворюють єдиний гравірований на дереві настінний аркуш, у нижній частині якого розміщено рядок з вихідними даними: «В Лвове в друкарни и монастыри братском ставропигиев патриаршего имеа храм преподобнаго и богоноснаго отца нашего Онуфрия Великаго лета Господня 1616 июллия 8». Він належить до типу так званих народних гравюр, що друкувалися для розповсюдження серед населення.

Друкарня Львівського братства, де вийшло друком аркушеве видання, до 1608 р. розташовувалася в Успенській церкві, а пізніше, у зв'язку з ремонтом храму, була перенесена в Онуфріївський монастир, де знаходилася до 1615 р., після чого знову була перенесена в місто [1, с. 198–200]. У 1616 р., на час публікації настінного аркуша, друкарню керував відомий гравер і типограф Памво Беринда, який до цього працював у Стрятинській друкарні Гедеона і Федора Балабанів. У друкарні Львівського братства він почав працювати з 10-х років XVII ст. [2, с. 224–225, 229–232; 3, с. 125–140].

У каталогах стародруків зазначене лише одне видання, яке вийшло у 1616 р. у друкарні Львівського братства. Це вірші Памви Беринди «На р(о)ж(де)ство Г(оспод)а Б(о)га и Сп(а)са нашего І(ису)с(а) Х(рист)а вѣршѣ длѣ оутѣхи православным хр(и)стїаномъ» [4, с. 16–17, № 23]. Однак у літературі відомі аркушеві гравюри із зображеннями євангелістів, які у 1616 р. (15 червня) також видав Памво Беринда. Ці гравюри, так само як і настінний аркуш БАН із зображенням трьох святих, збереглися у рукописах, а саме у Четвероевангеліях XVII ст. [3, с. 229; 4, с. 125–126].

Виявлене нами видання з зображеннями трьох святих у каталогах також не зазначено. Отже, у фондах БАН представлено ще одне невідоме у бібліографії видання Львівської братської друкарні, яке дійшло до нас завдяки використанню його як ілюстрації у рукописній книзі.

Гравюри із зображеннями Василя Великого і Іоанна Златоуста у тому ж варіанті, що й в нашому аркуші, але без супровідних текстів, до 1616 р. були надруковані у декількох виданнях: Василій Великий – у стрятинському Службнику 1604 р. [4, № 13, іл. 358; 5, с. 236], у львівських «Книзі о священстві» Іоанна Златоуста 1614 р. [4, № 20, іл. 374; 6, с. 406; 7, с. 406] і «На р(о)ж(де)ство... І(ису)с(а) Х(рист)а вѣршѣ длѣ оутѣхи православным хр(и)стїаномъ» Памви Беринди 1616 р. [4, № 23, іл. 374]; Іоанн Златоуст – у стрятинському Службнику 1604 р. (у 1614 р. гравюру було передруковано у Львові у «Книзі о священстві» Іоанна Златоуста з дошки стрятинського видання) [4, № 13, 20, іл. 357].

Зображення Василя Великого в «Книзі о священстві» 1614 р. є копією ксилографії, розміщеної у стрятинському Службнику 1604 р., з внесенням лише невеликої зміни - розетка в центрі нижньої частині рамки замінена на іншу. Гравюра у настінному листі БАН надрукована з тієї ж дошки, що і у «Книзі о священстві» і у виданні «На рождество Ісуса Христа» Памви Беринди, про що свідчать ідентичні вертикальні тріщини у нижній частині гравюри в усіх відбитках. Гравюра із зображенням Іоанна Златоуста у настінному листі БАН також надрукована з тієї ж дошки, що й у виданнях 1604 і 1614 рр., на що так само вказує вертикальна тріщина у відбитках. Що стосується гравюри з зображенням Григорія Богослова, то вона є відбитком з дошки стрятинського Службника 1604 р. [4, № 13, іл. 359; 5, с. 355]. На відбитку настінного аркуша також, як і у цьому виданні, помітно вертикальну тріщину.

Вміщені в рукопис гравюри обрізані по краях орнаментальної рамки, а сторони ксилографії, що лишилися без рамки, доповнені аналогічними рамками, вирізаними з іншого настінного аркуша. Наскільки було обрізано аркуш, ми не знаємо, але його загальний розмір був не меншим за 29,7 см висотою і 38,5 см шириною.

Сторони настінного аркуша оздоблені рамками чотирьох видів, зіставленими з виливних прикрас: рамка 1-го варіанту оформлює аркуш з правої та лівої сторін; 2-й варіант розміщений у верхній частині; 3-й – у нижній частині аркуша. У довіднику О. О. Гусєвої виливні прикраси львівських видань подаються з 1630 р. [8, с. 86]. Серед виливних прикрас настінного аркуша – варіант стилізованого «стручка» в парі з таким самим «стручком», парні композиції, що нагадують «цибулини», виливні прикраси з чотирьох елементів, які при з'єднанні утворюють у центрі хрест. Завершальний ряд оточення аркуша зі всіх сторін складає прикрасу у вигляді знаку «тире». Рамки гравюр і рамка настінного аркуша, як це часто робилось, розфарбовані.

У зображеннях святих у рукописі БАН були внесені суттєві зміни. Місця навколо зображень святих були покриті позолотою, що приховала гравіровані написи. Лики та одяг святих написані заново. Картуші з іменами святих у рамках гравюр були також покриті позолотою, зверху якої кіновар'ю зроблені нові написи. Зображення святих фактично переписані заново по контуру гравюр. Метою цих змін було бажання наблизити гравіровані зображення до іконописних взірців.

У Псалтирі, крім гравюр святих, вміщено дві мініатюри з

зображеннями Максима Грека з німбом і царя Давида з ковчегом Завіту і сувоєм (арк. 1 зв. і 3 зв.). Зображення Максима Грека типологічно збігається з зображенням у збірнику його творів з бібліотеки Антонієво-Сійського монастиря (БАН, Арханг. Мисс. 15, без німба) [9, с. 302, 306, мал. 1].

Гравюри настінного аркуша наклеєні на чисті аркуші рукопису, мініатюра з зображенням Максима Грека також написана на чистому аркуші, тоді як мініатюра царя Давида виконана на іншому папері і вклеєна в кодекс. Всі мініатюри виконані на високому рівні професійним майстром-іконописцем. Рукопис оздоблений чудовими плетеними кольоровими з золотом заставками та ініціалами.

Рукопис, який містить гравюри настінного аркуша, є списком з Псалтиря з тлумаченням полемічної направленості, складеного у 60-ті рр. XVI ст. для православних братських шкіл, започаткованим у другій половині XVI ст. в Україні і Литві в протипагу польським католицьким навчальним закладам [10, с. 119, 147–155; 11, с. 89–90; 12, с. 461–462; 13, с. 360–371]. Список Псалтиря з тлумаченням зі збірки БАН було створено наприкінці 10-х років XVII ст. Рукопис містить філіграні: 1) Кабан (по всьому тексту) – подібний до № 556–557 (1618 р.) у Т. В. Діанової та Л. М. Костюхіної; 2) Риба в колі з літерами «HENRICHBREBSLY» (арк. 349–352) – № 4068 (1617, 1618 рр.) у Е. Лауцявічюса.

Почерк рукопису та записів на полях, використана орнаментика, оправа пам'ятки свідчать про його українське походження.

Ніяких записів зі свідцтвами про замовника та творців рукопису немає. Лише у двох коротких, відразу не помітних записках вміщено вказівки на імена осіб, причетних до створення чи функціонування рукопису. Перший запис: «Сия книга глаголемая Лазара» вписано дуже дрібними буквами у в'язь передмови до Псалтиря (арк. 26). Запис, так само як і заголовки в'язю, виконано кіновар'ю. Інші записи розміщено під декількома заставками, але добре читаються тільки дві з них на арк. 436 і 677; решта, такого ж змісту, затерті. В цих записках названо ім'я дяка Сафата: «Сафат дьякон», «Сафат дуакон».

Інформація з історії функціонування пам'ятки міститься у двох записках. На арк. 763 йдеться про придбання рукопису у книжному і овочевому ряду, і названо ім'я продавця: «178-го про сию книгу Псалтирь толковую книжного ряда и овощного Димитрей». Відомо, що рукописи і друковані книги у XVII ст. продавалися у Москві в овочевому ряду. Тобто рукопис у 1669/70 р. вже знаходився у Москві. Другий поаркушевий запис (арк. 1–

167) старанно затертий, витерті до дір місця в більшості випадків заклені. Залишено лише декілька слів з цього великого запису: «Лета 7201-го ... в 20 день ... да сотворят со мною многогрешным милость помолят Господа Бога о оставлении согрешений моих и о прочих моих родителей да и сами от Бога милость обрящут». Ця фраза нагадує вкладні записи на рукописах Антонієво-Сійського монастиря, які були подаровані монастирю скарбником патріарха Адріана, келарем Антонієво-Сійського монастиря Паїсієм. Серед цих книг був і рукопис Псалтиря з тлумаченням «в десть» [14, арк. 63: «Книга Псалтирь толковая писана уставом»; 15, с. 310–311].

За допомогою ультрафіолетових променів вдалося прочитати майже всі слова затертого запису, що виявився ідентичним маргіналіям рукописів Паїсія Сійського. Запис про вклад, зроблений піддячим архімандрита Никодима, переписувачем рукописів, Трофимом Сергієвим Кузнецовим, який у 1694–1695 рр. за оплату переписував всі рукописи і книги вкладу Паїсія Сійського [16, с. 57]. Він також пронумерував аркуші рукопису, на яких розміщувався вкладний запис.

У кінці XVII ст. з цього Псалтиря було зроблено список для архієпископа Холмогорського Афанасія у чотирьох книгах, дві з яких із записами про належність їх келійній бібліотеці Афанасія Холмогорського зберігаються у Архангельській збірці відділу рукописів БАН (Арханг. С. 144. Кн. 1. Пс. 37–76; Кн. 2. Пс. 77–108). Отож, до вже відомих списків полемічних Псалтирів, вказаних Г. О. Казімовою [13, с. 360–371], долучилося ще два.

Коли Сійський Псалтир вийшов з монастиря – невідомо. Про нього не згадує ні П. М. Строев у «Бібліографічному словнику», ні О. Є. Вікторов, який працював у монастирі з 31 липня по 6 серпня 1876 р. Із листування архімандрита Антонієво-Сійського монастиря Саватія з О. Є. Вікторовим відомо, що у 1860–70-х роках декілька монастирських книг було продано петербурзькому купцю, серед них міг бути й цей рукопис [17, с. 283–284]. У XIX ст. цінну книжкову пам'ятку було відреставровано – замінено корінець оправи і вклеєно нові захисні аркуші, тому ніяких нотаток із номерами монастирських облікових документів на ній немає. У 1946 р. рукопис придбала Бібліотека Академії наук. Жодних відомостей про місце придбання й про ім'я продавця в матеріалах відділу рукописів немає.

Список бібліографічних посилань

1. Шустова Ю. Э. Документы Львовского Успенского Ставропигийского братства (1586–1788). Источниковедческое исследование. Москва, 2009. 648 с.: ил. 2. Исаевич Я. Д. Издательская деятельность Львовского братства в XVI–

- XVIII веках. Книга. Исследования и материалы. Москва, 1962. Сб. 7. С. 199–238.
3. Коляда Г. И. Памво Берында – архитипограф. Книга. Исследования и материалы. Москва, 1964. Сб. 9. С. 125–140.
4. Украинские книги кирилловской печати XVI–XVIII вв. Каталог изданий, хранящихся в Государственной библиотеке СССР имени В.И. Ленина. Вып. I. 1574 – I половина XVII в. Сост.: Т. Н. Каменева, А. А. Гусева. Москва, 1976. 447 с.
5. Примірник. БАН 1562 сп.
6. Примірник. БАН 1038 сп.
7. Примірник. БАН П I 3сп.
8. Гусева А. А. Идентификация экземпляров украинских изданий кирилловского шрифта второй половины XVI–VIII вв. Методические рекомендации. Москва, 1997. 138, [1] с. : ил., табл.
9. Белоброва О. А. К вопросу об иконографии Максима Грека. ТОДРЛ. Т. XV. М.; Л., 1958. С. 301–309.
10. Попов Н. Рукописи Московской синодальной (патриаршей) библиотеки. Вып. I. Новоспасское собрание. Москва, 1905. 189 с.
11. Калугин В. В. Андрей Курбский и Иван Грозный (Теоретические взгляды и литературная техника древнерусского писателя). Москва, 1998. 415 с.
12. Калугин В. В. Артемий. Православная энциклопедия. Т. III. М., 2001. С. 458–462.
13. Казимова Г. А. Церковнославянская Толковая Псалтирь второй половины XVI–XVIII веков. Лингвистическое источниковедение и история русского языка. 2002–2003. Москва, 2003. С. 360–371.
14. Вкладные книги Антониево-Сийского монастыря. XVII в. БАН Арханг. Д. 386.
15. Верюжский В. Афанасий Холмогорский, его жизнь и труды в связи с историей Холмогорской епархии за первые 20 лет ее существования и вообще русской церкви в конце XVII века. СПб., 1908. VI, 683 с.
16. Кукушкина М. В. Монастырские библиотеки Русского Севера. Очерки по истории книжной культуры XVI–XVII веков. Ленинград, 1977. 223 с., 11 л. ил.
17. Хромов О. Р. Новые материалы о Сийском иконописном подлиннике. Ростовский архиерейский дом и русская художественная культура второй половины XVII в. (Материалы конференции 21–23 сентября 2005 г.). Ростов, 2006. С. 280–287.

References

1. Shustova, Yu. E. (2009). Dokumenty Lvovskogo Uspenskogo Stavropigiiskogo bratstva (1586-1788). Istochnikovedcheskoe issledovanie [Documents of the Lviv Assumption Stavropigian Brotherhood (1586–1788). Source study.]. Moscow, Russia. [In Russian].
2. Isaievich, Ya. D. (1962) Izdatelskaia deiatelnost Lvovskogo bratstva v XVI–

- XVIII vekakh [Publishing activities of the Lviv Brotherhood in the XVI–XVIII centuries]. Kniga. Issledovaniia i materialy, 7, 199-238. [In Russian].
3. Koliada, G. I. (1964) Pamvo Berynda arhitipograf [Pamvo Berynda - Architectograph]. Kniga. Issledovaniia i materialy, 9, 125-140. [In Russian].
4. Kameneva, T. N., Guseva, A. A. (Comps). (1976). Ukrainskie knigi kirillovskoi pechati XVI-XVIII vv. Katalog izdani, khраниashchikhsia v Gosudarstvennoi biblioteke SSSR imeni V. I. Lenina. (Vyp. I. 1574 - I polovina XVII v.) [Ukrainian books of the Cyrill print of the 16th - 18th centuries. Catalog of publications stored in the USSR State Library named after VI. Lenin. Issue. I. 1574 - I half of the XVII century]. Moscow, Russia. [In Russian].
5. Sluzhebnik [The Litourgikon]. Russian Academy of Sciences Library (BAN): 1562 сп.
6. Sluzhebnik [The Litourgikon]. Russian Academy of Sciences Library (BAN): 1038 сп.
7. Sluzhebnik [The Litourgikon]. Russian Academy of Sciences Library (BAN): П I 3сп.
8. Guseva, A. A. (1997). Identifikaciia ehkzempliarov ukrainskih izdani kirillovskogo shrifta vtoroi poloviny XVI-XVIII vv. [Metodicheskie rekomendacii. Identification of copies of Ukrainian editions of the Cyrillic script of the second half of the 16th - 18th centuries]. Moscow, Russia. [In Russian].
9. Belobrova, O. A. (1958). K voprosu ob ikonografii Maksima Greka [On the question of the iconography of Maxim the Greek]. TODRL [Works of Old-Russian literature department]. Т. XV (pp. 301-309). Moscow, Leningrad. [In Russian].
10. Popov, N. (1905). Rukopisi Moskovskoi sinodalnoi (patriarshei) biblioteki. Vyp. I. Novospasskoe sobranie. [Manuscripts of the Moscow Synodal (Patriarchal) Library. Issue. I. Novospasskoe meeting]. Moscow, Russia. [In Russian].
11. Kalugin, V. V. (1998). Andrei Kurbskii i Ivan Groznyi (Teoreticheskie vzgliady i literaturnaia tekhnika drevnerusskogo pisatelja). [Andrei Kurbsky and Ivan the Terrible (Theoretical views and literary technique of the ancient Russian writer)]. Moscow, Russia. [In Russian].
12. Kalugin, V. V. (2001). Artemii [Artemy]. Pravoslavnaia enciklopediia [Orthodox Encyclopedia]. Т. III. (pp. 458-462). Moscow, Russia. [In Russian].
13. Kazimova, G. A. (2003). Cerkovnoslavianskaia Tolkvaia Psaltir vtoroi poloviny XVI-XVIII vekov [Church Slavonic Intelligence Psalter of the second half of the 16th-18th centuries]. Lingvisticheskoe istochnikovedenie i istoriia russkogo yazyka. [Linguistic source study and the history of the Russian language]. 2002-2003. (pp. 360-371). Moscow, Russia. [In Russian].
14. Vkladnye knigi Antonievo-Siiskogo monastyrja. Russian Academy of Sciences Library (BAN): Arh. D. 386.
15. Veryuzhskii, V. (1908). Afanasii Holmogorskii, ego zhizn i trudy v sviazi s istoriei Holmogorskii epakhii za pervie 20 let ee sushchestvovaniia i voobshche russkoi

cerkvi v konce XVII veka [Afanasy Kholmogorsky. His life and work in connection with the history of the Kholmogory diocese during the first 20 years of its existence and in general the Russian church in the late 17th century]. Saint-Petersburg, Russia. [In Russian].

16. Kukushkina, M. V. (1977). Monastyrskie biblioteki Russkogo Severa. Ocherki po istorii knizhnoi kultury XVI-XVII vekov. [Monastery libraries of the Russian North. Essays on the history of book culture XVI-XVII centuries]. Leningrad, Russia. [In Russian].

17. Hromov, O. R. (2006). Novye materialy o Siiskom ikonopisnom podlinnike [New materials on the Siisk icon-painting script]. In Rostovskii arhieriejskij dom i russkaia hudozhestvennaia kultura vtoroi poloviny XVII v. (Materialy konferencii 21-23 sentiabria 2005 g.) [Rostov Archbishops House and Russian Art Culture of the Second Half of the 17th Century]. Proceedings of the Conference (pp. 280-287). Rostov, Russia. [In Russian].

Liudmila Belova,

Chief Librarian, Russian Academy of Sciences Library

e-mail: beloalb@list.ru

tel.: 8(812)328-08-81

Unknown sheet edition of the printing house of the Lviv Brotherhood

The paper is devoted to an unknown one sheet edition of the Lviv Confraternity (1616). The edition was found in the handwritten Psalter of 17th century which is kept in the Manuscript Department of the Russian Academy of Sciences Library (St. Petersburg) in the collection of Current Receipts. The edition is a wall plate with images of three saints Basil the Great, John Chrysostom and Gregory the Theologian. The edition was used in the manuscript of commented Psalms for illustrations.

Only one edition of 1616 of the Lviv Confraternity's printing-house is mentioned in the catalogs of old-printed books. It is a book of Pamvo Berynd «On the Christmas of our Lord and Saviour Jesus Christ» («Na rozhdestvo Gospoda Boga i Spasa nashego Iisusa Christa...»). Besides this edition it is known that the imprints of evangelists were printed in the house of Lviv Brotherhood in 1616. These engravings were also used as illustrations in the 17th century handwritten Gospels.

The manuscript of Psalms with comments, in which new edition was found, was written in the 1610th. The handwriting of the manuscript, its' glosses, ornamentation and binding indicates that the book was written in Res Publica (Rech Pospolita). In 1670th it was in Moscow and in 1692 it was donated to the Antonievo-Siisky Monastery by Paisii Siisky, the treasurer of the Moscow patriarch Adrian. Two miniatures depicting Maximus the Greek (with a halo) and King David with the Ark of the Covenant and a scroll are placed in the manuscript besides the engravings.

Keywords: engraving, a wall printed plate, Lviv Stauropegion Confraternity printing-house, Psalms with comments.

Стаття надійшла до редакції 20 березня 2019 р.